Materiallar to’plami · Conference Proceedings
QATAG‘ON QURBONLARI: TARIXIY XOTIRA, MILLIY O‘ZLIK VA MA’NAVIY MEROS
10 September – 10 October 2026
UDK 378

O‘ZBEKISTON JAMIYATIDA INSON KAPITALINI RIVOJLANTIRISHDA MAHALLA VA OLIY TA’LIM INSTITUTLARI HAMKORLIGINING IJTIMOIY-FALSAFIY ASOSLARI HAMDA SINERGETIK IMKONIYATLARI

Fayzullajon Sa’dullayevich Qosimov*

BILIM ALMASHINUVI JARAYONIDA INDIVIDUAL INSON KAPITALIDAN JAMOAVIY INTELLEKTUAL SALOHIYATGA O‘TISHNING EPISTEMOLOGIK ASOSLARI VA EMERGENT XUSUSIYATLARI

✉ fayzullajon16@gmail.com

ANNOTATSIYA

Maqolada mahalla va oliy ta’lim institutlari hamkorligi inson kapitalini rivojlantiruvchi ikki tomonlama bilim va resurs almashinuvi sifatida talqin qilinadi. “Ehtiyoj, hamkorlik, ta’limiy mahsulot, qayta aloqa” sinergetik konturi taklif etilib, mahallaning lokal bilimi bilan universitetning ilmiy salohiyati bog‘lanadi.

Kalit so‘zlar

mahalla, oliy ta’lim, inson kapitali, hamkorlik, uchinchi missiya, sinergetika, lokal bilim, ijtimoiy mas’uliyat.

DOI: 10.5281/zenodo.23331153

KIRISH

O‘zbekiston jamiyatida mahalla fuqarolarning kundalik ijtimoiy aloqalari, o‘zaro yordam, lokal muammolar va resurslar kesishadigan institutlardan biridir. Oliy ta’lim muassasasi esa bilim yaratish, mutaxassis tayyorlash va ilmiy ekspertiza imkoniyatiga ega. Ushbu ikki institutning hamkorligini faqat tadbir o‘tkazish yoki talaba amaliyotini tashkil etish darajasida ko‘rish inson kapitali rivojlanishining keng imkoniyatlarini cheklaydi. Raxmatova oliy ta’lim va mahalla hamkorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini tahlil qiladi [1]; Qurbonov mahalladagi bandlikka ko‘maklashishning mas’uliyat va imkoniyatlarini muhokama qiladi [2]. Bu tadqiqotlar mahallani ta’lim siyosatidan tashqaridagi “ijtimoiy fon” emas, inson salohiyatini shakllantirishda ishtirok etuvchi aktyor sifatida ko‘rishga asos beradi.

Universitetning “uchinchi missiyasi” haqidagi xalqaro va rus adabiyotlari oliy ta’limni o‘qitish va tadqiqotdan tashqari hududiy hamkorlik, jamoatchilik bilan ishlash va ijtimoiy mas’uliyat bilan bog‘laydi [3–8]. Biroq ushbu modellarni O‘zbekiston mahalla institutiga mexanik ko‘chirish mumkin emas. Mahalla o‘z tarixiy, huquqiy va ijtimoiy amaliyotlariga ega. Shu sababli hamkorlikning falsafiy asosini “universitet jamoaga bilim beradi” degan bir yo‘nalishli modeldan emas, bilimlarning o‘zaro to‘ldiruvchanligi va vazifalarning farqliligidan qurish zarur.

Maqolaning maqsadi mahalla va oliy ta’lim institutlari hamkorligining ijtimoiy-falsafiy asoslarini aniqlash hamda inson kapitalini rivojlantirish uchun sinergetik mexanizm taklif etishdir. Ilmiy hissa sifatida “ehtiyoj, hamkorlik, ta’limiy mahsulot, qayta aloqa” konturi ishlab chiqiladi. Uning asosiy g‘oyasi mahalla ehtiyojini universitet tayyor rejasiga moslashtirish emas, muammoni birgalikda aniqlash va natijani jamoa bilan qayta baholashdir.

MATERIALLAR VA METODLAR

Tadqiqot nazariy-konseptual dizaynga ega nashr etilgan sakkizta manbaga tayanadi [1–8]. Ikki o‘zbek manbasi mahalla, bandlik va oliy ta’lim hamkorligini mahalliy kontekstda ko‘rsatadi [1; 2]. Ikki rus manbasi universitetning “uchinchi missiyasi” va barqaror rivojlanishdagi rolini yoritadi [3; 4]. Britaniya manbalari universitet-jamoa munosabatlarini tarixiy va faol fuqarolik amaliyoti bilan bog‘laydi [5; 6]. Xorijiy Yevropa va Lotin Amerikasi tajribalariga tayangan manbalar community engagement uchun ramka hamda inqiroz sharoitidagi o‘zgarishlarni ko‘rsatadi [7; 8].

Metod sifatida institutsional rollarni farqlash, manfaatdor tomonlar tahlili va sinergetik qayta aloqa modeli qo‘llanadi. “Inson kapitali” bilim, ko‘nikma va faoliyat imkoniyatlarining individuallashgan yig‘indisi sifatida emas, ushbu qobiliyatlarni qo‘llashga imkon beruvchi tarmoq va institutlar bilan bog‘liq salohiyat sifatida tushuniladi. “Mahalla bilimi” deganda lokal ehtiyojlar, ishonch munosabatlari, kundalik muammo va resurslar haqidagi kontekstual bilim nazarda tutiladi. “Universitet bilimi” esa metod, fanlararo tahlil va tekshiruvga tayangan bilimni anglatadi.

NATIJALAR

Hamkorlikning ijtimoiy-falsafiy asosi: o‘zaro to‘ldiruvchanlik. Birinchi natija, mahalla bilan universitetning tengligi ularning bir xil vazifaga ega ekanini anglatmaydi. Universitet ilmiy ekspertiza va pedagogik dizaynda kuchli; mahalla esa lokal ehtiyoj, ishonch va kundalik hayot kontekstini yaxshiroq bilishi mumkin. Hamkorlikning asosi “kim ko‘proq biladi?” savoli emas, “qaysi savolda kimning bilimi zarur?” degan funksional farqlashdir. Raxmatova hamkorlikning ijtimoiy-psixologik tomonlariga e’tibor beradi [1], Qurbonov bandlik masalasida mahalla imkoniyatlarini ko‘rsatadi [2].

Agar universitet mahallaga tayyor seminar olib borib, muammo va natija mezonini o‘zi belgilasa, hamkorlik xizmat ko‘rsatishga qisqaradi. Aksincha, universitet o‘z ilmiy standartlaridan voz kechib, mahalladagi har qanday talabni tekshirmasdan qabul qilsa, ekspertlik vazifasi yo‘qoladi. O‘zaro to‘ldiruvchan modelda muammo birgalikda aniqlanadi, lekin dalil va metodga oid standartlar saqlanadi.

Universitetning uchinchi missiyasi va mahalliy javobgarlik. Sharykina va Mitrofanova universitetning uchinchi missiyasini barqaror rivojlanish va manfaatdor tomonlar bilan hamkorlik doirasida ko‘radi [3]. Sorokin uchinchi missiyani ijtimoiy-falsafiy tahlil obyekti sifatida muhokama qiladi [4]. Britaniya tajribasini yoritgan Kagan va Diamond universitet-jamoa aloqalarining murakkab va ba’zan ziddiyatli tarixini ko‘rsatadi [5]. Bu manbalar O‘zbekiston uchun tayyor model bermaydi, ammo universitetning hudud oldidagi mas’uliyatini faqat “ijtimoiy tadbirlar soni” bilan o‘lchamaslikka yordam beradi.

Maqolada uchinchi missiyaning inson kapitaliga aloqasi uch darajada ko‘rsatiladi. Birinchi daraja ta’limiy: universitet mahalla a’zolari uchun qisqa kurs, maslahat va kompetensiya dasturlarini ishlab chiqishi mumkin. Ikkinchi daraja tadqiqotiy: mahalladagi muammo talabalar va olimlar uchun amaliy tadqiqot savoliga aylanishi mumkin. Uchinchi daraja fuqarolik: talaba jamiyat muammosini tashqaridan kuzatuvchi emas, mas’uliyatli hamkor sifatida tushunishni o‘rganadi. Jarvis community-engaged learningning transformativ imkoniyatlarini ko‘rsatadi [6].

Sinergetik “ehtiyoj, hamkorlik, ta’limiy mahsulot, qayta aloqa” konturi. Kontur birinchi bosqichda mahalla ehtiyojini oddiy so‘rov emas, muammo xaritasi sifatida aniqlashni talab qiladi. Masalan, yoshlar bandligi masalasi “ish yo‘q” degan umumiy hukm bilan cheklanmay, qaysi ko‘nikma, transport, axborot, gender yoki tarmoq to‘sig‘i mavjudligi bo‘yicha ajratiladi. Ikkinchi bosqichda universitet, mahalla va zarur bo‘lsa ish beruvchi rol va resurslarni kelishadi. Uchinchi bosqichda ta’limiy mahsulot, mikro-kurs, mentorlik, xizmat orqali o‘rganish loyihasi yoki amaliy tadqiqot, ishlab chiqiladi. To‘rtinchi bosqichda natija faqat qatnashchilar soni bilan emas, ehtiyojdagi o‘zgarish va foydalanish imkoniyati bilan qayta baholanadi.

Farnell va hammualliflar Yevropa universitetlarida community engagementni baholash uchun kontekstga sezgir ramka ishlab chiqish yo‘nalishini ko‘rsatadi [7]. Cristofoletti va Pinheiro universitet-jamoa hamkorligi turli tashqi sharoitlarda shaklini o‘zgartirishini tahlil qiladi [8]. Sinergetik yondashuv uchun muhim xulosa: hamkorlik bir martalik tadbir emas, qayta aloqa orqali o‘zini qayta tashkil etadigan jarayon bo‘lishi kerak.

1-jadval. Mahalla oliy ta’lim hamkorligining sinergetik konturi

Bosqich	Mahalla hissasi	Universitet hissasi	Tekshiruv mezoni
Ehtiyojni aniqlash	Lokal muammo, guruhlar va to‘siqlar haqidagi kontekstual bilim	Muammoni tahliliy ajratish va dalil yig‘ish metodlari	Muammo ikkala tomon tomonidan bir xil ma’noda tushunildimi?
Hamkorlik dizayni	Ishtirokchilar, ishonch va lokal resurslarni safarbar etish	Ekspert, talaba, laboratoriya va pedagogik resurs	Rol, vaqt va javobgarlik oldindan aniqmi?
Ta’limiy mahsulot	Real vaziyat va foydalanish sharoitini ta’minlash	Kurs, mentorlik, service-learning yoki amaliy tadqiqot	Mahsulot ehtiyojga mos va foydalaniladimi?
Qayta aloqa	Natija va kutilmagan oqibatlar haqida jamoa bahosi	Monitoring, tahlil va keyingi dizaynni qayta ko‘rish	Natija keyingi qarorga real ta’sir qilyaptimi?

Inson kapitalining mahalliy ekotizimi. Taklif etilgan modelda inson kapitali individual diplomlar yig‘indisi bilan cheklanmaydi. Bilimni qo‘llash uchun ishonch, axborot kanali, mentor, ish beruvchi, xavfsiz ijtimoiy makon va o‘rganish imkoniyati kerak. Mahalla ushbu tarmoqning ayrim elementlarini birlashtirishi, universitet esa bilim va metod bilan mustahkamlashi mumkin. Hamkorlik aynan shu vositachi infratuzilma yaratilganda sinergetik samaraga yaqinlashadi.

Biroq “sinergetik samara” bu maqolada o‘lchangan empirik koeffitsient emas. U alohida institutlar imkoniyatining oddiy yig‘indisidan ko‘ra, ularning moslashtirilgan aloqasi yangi imkoniyat hosil qilishi mumkinligini ifodalovchi konseptual tushuncha. Bunday da’voni real loyihalarda tekshirish uchun oldindan natija indikatorlari va taqqoslash dizayni zarur.

MUHOKAMA

Universitetning jamoa bilan ishlashi ikki xil paternalizm xavfiga ega. Birinchisi akademik paternalizm: universitet mahallani “bilim oluvchi obyekt” deb ko‘radi. Ikkinchisi lokal paternalizm: mahalliy tajriba shu qadar mutlaq deb qabul qilinadiki, ilmiy tekshiruv va individual tanlov chetga suriladi. Ijtimoiy-falsafiy jihatdan hamkorlikning legitimligi ushbu ikki xavf orasida quriladi: bilimlar o‘zaro e’tirof etiladi, ammo rollar va javobgarlik aniq qoladi.

Kagan va Diamond jamoa bilan aloqani universitetning refleksiv o‘zgarishi bilan bog‘laydi [5]. Jarvis esa community-engaged learningda kuch munosabatlarini ochiq ko‘rish zaruratini ta’kidlaydi [6]. O‘zbekiston kontekstida bu savol ayniqsa muhim: mahalla bilan hamkorlik talabaning jamoa muammosini “tadqiqot materiali” sifatida olishi bilan cheklanmasligi, natijani jamoaga qaytarish va uning fikrini keyingi bosqichga kiritishni ham talab qilishi kerak.

Hamkorlikning tashkiliy muvaffaqiyati uchun uchta shart taklif etiladi. Birinchisi, doimiy koordinatsiya nuqtasi: aloqani faqat bir tadbir mas’uliga bog‘lab qo‘ymaslik. Ikkinchisi, kichik va tekshiriladigan pilotlar: ulkan deklaratsiya o‘rniga konkret mahallada aniq muammoni yechish. Uchinchisi, ikki tomonlama hisobdorlik: universitet o‘z natijasini, mahalla esa ishtirok va qayta aloqa majburiyatini bajarishini ko‘rsatadi. Bu shartlar konseptual tavsiya bo‘lib, amaliy samaradorlik alohida tadqiqot talab qiladi.

XULOSA

Mahalla va oliy ta’lim hamkorligi inson kapitalini rivojlantirishning periferik emas, potensial institutsional mexanizmi sifatida talqin qilindi. Hamkorlikning ijtimoiy-falsafiy asosi rollarning bir xilligi emas, bilim va resurslarning o‘zaro to‘ldiruvchanligidir. Universitetning uchinchi missiyasi mahalliy ehtiyojga javob beruvchi ta’lim, tadqiqot va fuqarolik faoliyatini birlashtirish imkonini beradi. “Ehtiyoj, hamkorlik, ta’limiy mahsulot, qayta aloqa” konturi bir martalik tadbirdan iterativ hamkorlikka o‘tish uchun nazariy model sifatida taklif etildi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Raxmatova X.A. Oliy ta’lim muassasalari va mahalla instituti o‘rtasidagi hamkorligining ijtimoiy-psixologik xususiyatlari // Inter Education & Global Study. 2024. № 8. p. 462–474.

2. Qurbonov S.P. Mahallada ishsiz aholini ish bilan bandligiga ko‘maklashish: mas’uliyat va imkoniyatlar // Mehnat iqtisodiyoti va inson kapitali. 2023. Vol. 2. No. 4. p. 6–17. DOI: 10.67668/LEHC/vol2iss4/210

3. Шарыкина Э.А., Митрофанова Е.Г. Третья миссия университета как базовый элемент устойчивого развития // Управление образованием: теория и практика. 2023. Т. 13. № 4. p. 53–67. DOI: 10.25726/s3006-5983-5401-o

4. Сорокин С.Э. «Третья миссия» университетов как предмет научного анализа // Вестник Вятского государственного университета. 2020. № 2(136). p. 17–24. DOI: 10.25730/VSU.7606.20.020

5. Kagan C., Diamond J. From Knowledge Transfer to Public Engagement // University–Community Relations in the UK: Engaging Universities. Cham: Palgrave Macmillan, 2019. p. 101–134. DOI: 10.1007/978-3-030-12984-2_6

6. Jarvis H. Community organising in higher education: activist community-engaged learning in geography // Journal of Geography in Higher Education. 2024. Vol. 48. No. 3. p. 368–388. DOI: 10.1080/03098265.2023.2250996

7. Farnell T., Veidemane A., Westerheijden D. Towards a European framework for community engagement in higher education: a case study analysis of European universities // International Journal of Sustainability in Higher Education. 2022. Vol. 23. No. 4. p. 815–830. DOI: 10.1108/IJSHE-03-2021-0120

8. Cristofoletti E.C., Pinheiro R. Taking stock: The impacts of the COVID-19 pandemic on University–Community engagement // Industry and Higher Education. 2023. Vol. 37. No. 2. p. 225–239. DOI: 10.1177/09504222221119927